

2. Pap Mózes főjegyző.

(1830—1914.)

(III-ik befejező közlemény).

Családi élet.

Amilyen tragikus vonást szemléltünk Pap Mózes közpályáján, a családi életében is ugyanazt láthatjuk. Ez a szelid, zárkózott arcú ember nappal tanított, éjjel a Consistorium régi, földszinti helyiségében a gyertya gyengén pislogó fénye mellett örökké írta a jegyzőkönyveket. Csoda-e hát, ha ilyen rengeteg munka mellett csak későn gondolt a házasságra. Már 35 éves volt 1865-ben, mikor megnősült és elvett egy angyali jóságú, szépségéről Erdély-szerte ismeretes leányt, a tordai Székely Ilkát. Házasságukból négy gyermek született: Eszter, Samu, Ilka és Mari; a három utóbbi korán elhunyt és pedig az apa szeme-fénye, rajongásig szeretett Samukája szörnyű, tragikus körülmények között. A már gimnáziumban tanuló erőteljes fiú menetközben leesett a szekérről és koponyája szétrepedt, amit a különben keményszívű apa, sohasem tudott öreg korában sem, ellágyulás, könnyek nélkül emlegetni. Felesége gyönyörű és finom teremtés volt, kivel boldog és megelégedett éveket élt, de fiatal felesége az 1873-ik évi kolerajárványban elhunyt. Immár minden boldogsága csak Eszter leányában volt, aki, amint azt a családi képekből megállapíthattam, örökölte édesanyja vonásait. Velits Károly tordai gyógyszerészhez ment férjhez s egyetemi hallgató koromban, Tordán, ebben a családi körben ismertem meg Pap Mózes jóságos arcát s láthattam, hogy szeretett leányánál még élhetett derűs napokat s olykor talán fel is újította napfényes idők emlékeit. A franciás műveltségű Pap Mózesnek családi körében meg volt még az ennek megfelelő milieu, a francia nevelőnő a kedves kis unokákért, amely kép azért felejthetetlen mindig előttem, mert ott tanultam meg az első francia szókat. Nincs szándékunk tragikusan túlozni Pap Mózes jellemvonásait. Szilárd, erőslelkű ember volt s nem kell hősi vonásokat jellemében eszményítenünk, mert egy olyan bukást egy életen át minden szó nélkül elviselni, valódi hősiesség.

Megkérdeztem a ma is élő, igen intelligens szellemiségű leányát, mondjon valamit arról, hogy bármilyen formában, tréfásan vagy fájó érzéssel emlegette-e néha bukását ?

— Nem, sohasem szólt arról egyetlen szót sem — volt a válasz. Hiába olvasom át magánleveleit, sehol, soha semmiféle nyilatkozatot nem találok tragikus bukásáról. Azonban volt a Pap családnak több olyan tagja, akikben élt és lobogott az ellenszenv az egyháziak hálátlansága és különösen Jakab. Elek személye ellen.

Pap Mózes testvérének, Áronnak volt egy Sándor nevű fia, aki a tanári pályát választotta s abba reménykedett, hogy Kolozsvárt az unitárius kollégiumban megkapja a magyar nyelv tanítását, mert a Consistorium azt a határozatot hozta, hogy: „a kolozsvári főgimnáziumban a gymnaziális osztályokban többet teológiát végzett ifjakat nem alkalmaznak, hanem az illető tárgyakat hallgató és a helybeli egyetemen tanuló tanárjelöltekkel töltik be a megüresedett köztanítói állomásokat.“ Az idézett határozat értelmében egyedül Pap Sándor az, aki a jelzett állást elnyerhette volna, mert akkor Péterfi Lajos már latin nyelvet tanított. Amint írja Pap Sándor nagyapjának, Pap Sámuelnek, az állásra mégis egy végzett teológust neveztek ki, aki olyan jó anyagi helyzetben volt, hogy teljes ellátása mellett még volt 30 frt. havi jövedelme. Már az 1881/82. isk. évről is volt egy sérelme Pap Sándornak, mert kérte, hogy vegyék fel az iskolába bennlakónak s állítása szerint kérelmét még fel sem terjesztették illetékes helyre. Ez a két mellőzés örökre elvette a kedvét s reményét, hogy valaha unitáriusok mellett is élhessen s ezért, amint írja M.-Záhról 1883. január 25-én: „Kaptam az alkalmon, hogy ide a méltóságos Ugron családhoz jöhessek tanítónak, mert — nem unitáriusok... Merem állítani, hogy *Jakab Elek* úr a „Dávid Ferenc emléke“ című művének előszavában a XI. lapon nagyon is valótlan dolgot állít, midőn az unitárius vallást — többek között — a szeretet, a *megbocsátás* vallásának mondja. Ez nagyon szép volna — ha igaz volna *gyakorlatban* is nemcsak *elméletben*. De mit ér a szép szó, ha érdek mozgatja az egésznek gépezetét.“ Pap Sándor Kolozsvárt annyira meggyűlölte, hogy amint írja, oda többé nem megy vissza, hanem Budapesten folytatja tanulmányait. Nincs kétség, hogy ezekben az elkeseredett sorokban s különösen a Jakab Elekhez intézett kemény kifejezésekben van valami abból az érzésből

is, amit az egész Pap-család érzett Jakab Elekkel szemben, mint olyan iránt, ki a család felfelé ivelését megsemmisítette.

A missilis levelek között többet megtaláltam a levelesládában, de a legnagyobb figyelemmel való elolvasás után sem lehet Pap Mózes leveleiben egyetlen szót sem találni, amelyből az egyháza iránti érzelmvilágára következtetni lehetne. Az első levél, amit találtam 1882-ből való. Öreg! így szólítja meg édes apját, majd pedig Kied szót használja. Mikor vagyonszerző édesapja megke-reste az iránt, hogy a „Pusztá“-nevű területükből adjanak el az egyházközségnek iskolahelyiség és tanítói lakás céljára, Pap Mózes határozottan megírja az apjának, hogy a hely nem eladó s a kér-déses terület eladásába semmi szín alatt bele nem egyezik. De ezzel nem elégszik meg, másodszer is megemlíti, hogy ebből a vásárból semmi sem lesz. „Ettől kereshetnek bátran más helyet iskolai helyiség és tanítói lakásnak.“ Különben is Szentmihály községnek egyéb nagy terhei vannak, adózás s tagosítási költsé-geinek fedezésére, hogyan is akarják még újabb teherrel szaporí-tani nehéz életüket. Negyedszer is elmondja, hogy „csak egy talp-alattnyinak is az eladásába bele nem egyezem.“ Pap Mózesnek ezen határozott kijelentéseiben inkább a székely ember olthatatlan földszeretetére gondolunk, mint az egyháza iránti elhidegülésére. Megemlíti a levélben gazda édesapjának, hogy Kolozsváron olyan hosszú és szép volt az ősz, hogy a vetéseken járatták a marhákat. „Isten mindnyájukat áldja meg minden javaival hön óhajtja Pap Mózes.“ Erős, férfias hang, semmi érzelgősség, szárazon : Pap Mózes. Leveleivel elég gyakran felkeresi édesapját. Külső címzés : Pap Sámuel apámnak. A legtöbbször gazdasági tanácsot ad. A diófákat a téli bundából vetköztessék ki, vagyis vegyék le azokról a szalmaköteléket. A szénát adják el. Vessenek az ál-tala viitt kurtacsövű kukoricából, mert az korábban megérik. Pon-tosan beszámol a gazdákat mindig érdeklő időjárásról. Kolozsvárt egész áprilisben (1883-ik év) szakadatlanul esett s ezért a mezei munkával megkéstek. Az udvaron az éjjel is (1883 ápr. 23) be-fagyott a víz. Fekete viaszból nyomott rá pecsétet s a pecsét-nyomott szögletes keretében P. M. betűk vannak.

Pap Mózes szülőföldjét, Szentmihályt nagyon szerette s min-den szünidejét ott töltötte. Kolozsvárról 1883 március 13-án érte-síti az Öreg-et, hogy hűsvétra haza megy, de a szekér megérke-zése előtt már 2 órával előbb menjen Héjjasfalvára, hogy a lovak

az ő megérkezéséig egyenek és pihenjenek. Kolozsvárt nagyon zord a március s azt hiszi, hogy Szentmihályon sincs erősen meleg nyár s azért aggódik, hogy vajjon tud-e majd oltogatni.

Édes apja elhunytá után Pap Mózes minden ügyes-bajos teendőjét, gazdasági dolgait Gyallay-Pap Domokos édes apjával, Pap Zsigmonddal beszélte meg, akit puritán becsületessége, önzetlen rokoni szolgálatkészsége miatt igen nagyra értékelt. Az öregedő Pap Mózesnél már megszűnt a földszerző hajlam s hogy leányának később kevesebb vesződése legyen, kezdte eladogatni az ősi földeket. Ilyenkor Pap Zsigmond mindig figyelmeztette Pap Mózest, hogy az ősi székely birtok lehetőleg a családban maradjon. Ezt Pap Mózes pontosan be is tartotta s előbb mindig a rokonságot kínálta meg az eladásra szánt földdel vagy belsőséggel. Ősi birtokából még ma is megvan egy körülbelül öt holdas gyönyörű kert, ahova olyan szívesen vonult vissza és élt cincinnátusi egyszerűségben. Leánya, Velits Károlyné örökölte ezt a szép kertet Szentmihályon, ahova nyaranként mindig ellátogató s ő is mindig meghallgatja Pap Zsigmond uram bölcs tanácsait.

Pap Mózes levelezéséből a gondos, előrelátó gazdát, a jó fiút, és szerető rokont ismertük meg, zárkózott lelkivilágának megismeréséhez azonban egyházi beszédei és imái visznek közelebb.

Irodalmi munkássága. Jelleme.

Papp Mózes tanár és egyházi főjegyző „*Összeszedett Irományai*“-t, leánya, özv. Velits Károlyné Pap Eszter 1914-ben küldötte be az unitárius kollégium könyvtárába. Ebben a hatalmas kötetben vannak kéziratban maradt beszédei és pedig karácsonyi, húsvéti és pünkösd-i ünnepi beszédek, továbbá zsinati, úrvacsorai, keresztelő és esketési beszédek, úgynevezett közönséges alkalomra írt, rendszeres vasárnapi beszédek, ünnepi és alkalmi imák, utóimák. Van a gyűjteményben egy néhány mástól leírt beszéd és ima. Ezek között nevezetesebb a „Főtisztelendő Székely Sándor úrnak püspöki hivatalába tett beiktatása alkalmával mondott könyörgés. Jan. 30-ikán 1846.“ A gyűjteményben versben írt lakodalmi bucsúztatók is vannak.

Pap Mózes már 1845-ben, tordai diák korában írt prédikációt a kétszínűségről s a kétszínű embert a világ legveszedelmesebb teremtményének állítja be, akitől irtóznunk kell. Egy másik beszédében, amit ugyanazon évben írt az ember legdrágább kin-

csének a becsületet tartja. A végére ezt jegyezte: „Írta Pap Mózes a maga számára 1845“.

Kolozsvárt 1852-ben írta próba prédikációját, melyben azt tárgyalja, hogy Jézus születésének ünnepe, az emberiségnek örökre öröm ünnepe. A gyűjteményben az első egy húsvéti beszéd, amit Kolozsvárt 1853-ban mondott el s mellyel ma is lehetne terjeszteni a hitnek és reménynek országát. „Ne féljete azoktól, kik csak a testet ölhetik meg, a léleknek pedig nem árthatnak“. Ezen alapigékkel azt vizsgálja, hogy Jézus feltámadása milyen hatással volt a kereszténységre.

Egy ifjú halott felett tartott beszédére 1855-ben a nagy Kriza János püspök ezt írta: Jól van. Kriza s. k. Külföldről haza jöve az akkori szokás szerint szószékről elmondott előadással foglalta el 1857-ben a kolozsvári unitárius főiskolában levő tan-székét. Székfoglalójában a reális élet és az eszmék országa közötti viszonyt vizsgálta.

Egy pesszimizisztikus hangú beszédében azt fejtegeti, hogy az ember egész élete csak vak szerencse játéka és a siralomvölgyet gyakran emlegeti. A nap alatt minden változásnak van alávetve. A napot éjtszaka, a tavaszt tél váltja fel, ha ma boldog vagy, holnap lehetsz boldogtalan, ha egy ideig szerencsés vagy, sorsod balra is fordulhat. Majd így folytatja: „Elhallgatom a történeteket, melyek *saját sorsom megváltoztatására is nagy befolyással voltak, szépreményeimet, melyeket táplált fiatal keblem széttépték, kilátásaimat elzárták s pályámat közepette a sír szélére vitték*, de nem zúgolodom, hogy a történetek is szerencsétlenül folytak be sorsomra, mert tudom én, hogy az élet nem egyéb, mint olyan aranypohár, melyben az öröm igen kevés, az üröm igen sok — oly koszorú, melynek csak századrésze rózsza, a többi mind tövis, sőt több szerencsétlenségem között mégis szerencsésnek érzem magamat, hogy midőn annyi fiatal barátomat némitották el a körülmények, én ismét hirdethettem Isten igéjét. Isten, fogadd hálámat jótéteményedért — *az élet darabos ösvényein vezérelj egyenes léptekkel*“.

Beszél a *vagyonszerzésről* is. Nem lakhatunk Diogenessel a hordóban. Nem lehet kárhoztatni az embert, aki törekvése céljául a vagyonszerzést tűzi ki, sőt kötelessége minden embernek, hogy szerezzen és gyűjtsön, a szerzemény legyen igazságos, akkor azután a mocsoktalan erkölcsön még az irigység dühe is megtörik; a

tiszta lelkű embert még az ellenség is legalább szívében tisztelni kénytelen, mert megvan az a sajátsága az erénynek, hogy az ellenséges szívet is önkéntelenül tiszteletre ragadja.

Megtörténik Pap Mózessel, hogy elfeledkezik magáról s olykor beszédébe beleszóvi élete keserveit, — azután megbánta, s ceruzával áthúzta s bizonyára élőszóval el sem mondta ezeket, mert saját személyiségét sohasem toltta előtérbe, keményen elfojtotta érzelmeit. Felveti a kérdést: Vajjon, *mit várhatok én a sorsomtól?* Vajjon puha rózsák, vagy szúrkáló tövissek közé tettem-e lépteimet? Vajjon az élet ösvénye nyílik meg előttem vagy a *rágalmazó nyelveknek a mérge a bukás medrébe fogja dönteni pályámat?* Bármilyen képesség mellett is az életben segítő kezekre szüksége van az embernek. Akiket nyomorúságaikból kiségitettünk, kiknek szenvedéseikben segédkezett nyújtottunk, „köszönet és hála helyett, szerencsájük jobbra fordultával *megbuktatásunkra törekednek*“. A háládatlannál a föld rosszabbat nem tart, pedig *többen vannak háládatlanok, mint háládatosak*.

„Nem remélhetjük, hogy az érdem által elő lehet haladni a világban. A tapasztalás és a történetek ezer és ezer példát mutatnak, hogy akik *magas érdemeket szereztek, irtózatosan buktak a megsemmisülés örvényébe*. Nem remélhetjük, hogy érdem által előhaladhatunk, mert mi az érdem? Szálka a mások szemében. Oly fáradsággal szerzett ékszer, mit ha szemünkbe szépnek elismernek is, hátunk megett irgalom nélkül letépnek rólunk. *Lelkemenek legfájdóbb érzései közt kell elmondanom, hogy nem remélhetjük a világban érdem általi előhaladásunkat*“.

„Szép az élet! Ha hosszas pályafutásunkat az érdemlett babér koszorúzza, ha e földi, kínos munkásságnak gyümölcseit élvezhetjük is. De, ha a kiérdemelt *babér helyett töviskorondát* tesszen a *háládtlan* világ a becsületben megőszült főre. Ha az embert elcsigázó munka gyümölcset mindig csak más szedi le. Oh akkor szomorúan fölzúg bennem az indulat s nemhogy szépnek nevezhetném az életet, hanem keblemnek elfásultságában átkot kell, hogy szórjak a fonák világra“.

„Nem az oroslánok szaggatják szét az igazságos Ábelt, hanem tulajdon testvére, Kain, kinek kebelében az irigység emésztő férge rágódott. Nem az idegenek csalják meg Jákobot, hanem az, akit hozzá családi kötelekek kötöttek. Nem az Izmaeliták ragadják el az ifjú Józsefet, hanem tulajdon testvérei által adatik el, kiket

megsértett atyjoknak a fiatal József iránt kitüntetett jóindulata. Nem ismeretlen emberek azok, akik megzavarják nyugalmunkat, hanem olyanok, akiket különféle kötelékek fűznek mi hozzánk“.

Azt is elmondja, hogy a legjobb, a legmeghittebb *barátok* is, kiket a világ igazságosoknak tart egymással szemben, szívesen feláldozzák egymást.

Valóságos krisztusi szeretet nyilvánul meg: „Amennyiben lehet mindenekkel békességben éljetez“ alapigéjű beszédben, melynek gondolatmenete a következő. Eltávoztasd mind azt, ami által embertársad ellenségeddé lenne. Kövesd el mind azt, ami által ellenségedet jóakaróddá teheted. Az ellenséggel tégy jót s annál inkább ne szünj meg ellenségeddel jót tenni, minél több rosszal vagyon ő hozzád.

Pap Mózes Szentmihályon 1869 augusztus 8-án mondotta el híres templomszentelési beszédét, melyet a vidéken ma is emlegetnek. A beszéd alapigéje: „És ámbár az én atyám, Dávid már elvégezte volt, hogy ő épít házat az Úrnak, Izráel Istene nevének.“ Kir. I. k., VIII. r., 17. vers.

A beszéd gondolatmenete. Örömmel üdvözli e szent napot, melyet oly régóta epedve vár a buzgó, hívő sereg. Háborúk, harcok hőseiről zengő dicséreteket énekelnek a krónikások s érdektelenül mennek el a templomépítések mellett, pedig az Isten dicsőségére emelt templomok, mint örök igazságok s a világosság terjesztésére emelt oltárok vannak olyan történelmű értékűek, mint egy-egy győzelemmel végződött ütközet s Jézus neve mellett a Nagy Sándoré elhalványul.

E buzgó gyülekezetnek 28 éven át buzgósággal ápolt várakozó reménysége vált valóra a mai napon. Azok a gyermekek, kik 28 évvel ezelőtt, mikor e templom alapkövét letették, gondatlanul játszadoztak a patak porondjában, azok azóta férfiakká lettek s egyeseknek az életékeje már mély barázdát szántott a homlokán, az akkori középkorúak most, mint elfáradt bujdosók állanak közöttünk, a régi jó öregek pedig, kiknek megöszült hajszálait tiszteltük, örök nyugalomban vannak. Azóta hazánk is zúgó viharokat élt át, de egy szebb jövő hajnalhasadását újra megláthatták. Csak az a megfoghatatlan, hogy az emberek ahelyett, hogy szeretetben élnének, arra használják fel ezt a rövid életet, hogy egymásnak sírt ássanak.

Ezután afelett elmélkedik, hogy *miért kell az Isten nevének templomot építeni?*

I. „Aki Istent tisztelni és megkeresni akarja, ide, e szent falak közé hozza hálaimeját és töredelmes lelkét. Itt sirja le bűneit. Itt békélik meg a világgal és sorsával. Itt a közös Isten-tiszteleten . . . Az önmagába szálló lélek legbuzgóbban társalog Istenével. Itt nyer enyhületet a bűnös, vigasztalást a bánatos és reményt a csüggedő lélek. Azért kell tehát az Isten nevének templomot építeni, hogy legyen a nyilvános Isteni tiszteletnek állandó és biztos helye.

II. Azért is, hogy *abban az igaz vallás terjesztessék. Az Isten szolgálói hirdessék az evangéliumot, hogy abban a hívő lelkek az igazság ismeretére vezéreltessenek s az igaz vallásosság terjesztessék.*

III. Azért is, hogy abban tanuljuk meg embertársainkat szeretni, mert Isten szeretete után a legelső embertársaink szeretete.“

„Te is hajlék! légy megáldva Istentől, imádj a benned a hívő lelkek sokasága lélekben és igazságban az egyetlen egy Istent örökkön örökké! Sugár tornyod messze csillogjon a jámbor utasok előtt és sokáig hirdesse az áhítatosság óráit!“

Érdekes találkozása a sorsnak, hogy a szentmihályi szép, hatalmas templomot, amely ma is büszkesége nemcsak Szentmihály, hanem egész Udvarhelyvármegye unitáriusainak, a felszentelő főjegyző édes apja, Pap Sámuel építette fedél alá, törhetetlen akarattal s megbecsülhetetlen fáradtsággal. Amint egykor a tordai találkozásnál az apa és fia szeme összevillant a szabadság szeretetében, úgy ölekezett most össze e két nemes lélek a nagy alkotásban, az unitáriusoknak eme erős szellemi várában, a szentmihályi gyönyörűséges templomban. Nincs jobb, nemesebb érzés, mint egy jól bevégzett művet szemlélni és a szónoknak mégis olyan gondolatok jutnak eszébe a templomszentelésen: „S honnan van, hogy mint test az árnyékot, napjainkban az érdem oly bizonyosan támasztja az irigységet, úgy, hogy mint a fűstről a tűzre, úgy az irigységből mindig az érdemre lehet következtetni s miért van az, hogy köztünk nagy férfiak számára, a *dicsőség napja ritkán jő fel hamarabb, mint sűrjünk hantjain?*

Pap Mózesnek kéziratban maradt beszédein kívül néhány beszéde, dolgozata nyomtatásban is megjelent. Időrendben az első ezek között: „Boldogok a halottak.“ Abrudbányai idősb Rédigér

Károly emlékére. Kolozsvárt. 1860. 14. l. A Rédiger család ősei 1660-ban Lengyelországból jöttek, mert „hitüket, meggyőződésüket megtagadni nem tudták“. A család tagjai s köztük Rédiger Károly, itt is törhetetlenül ragaszkodtak vallásukhoz s Istenben bízva, sohasem csüggedtek. Rédiger szerény és meglegedett volt, mert „nem az meglegedett, akinek elege van — hanem épen fordítva : aki meglegedett, annak van elege“. (11, l.) A szorgalmas és hű munkás, Rédiger nyolcezer pengő forintot hagyományozott a kolozsvári unitárius főtanodának, kétezeret pedig a tordai iskolának. Pap Mózes beszéde nem alkalmi, gyászszertartási beszéd, hanem azt Rédiger halála után (1848-ban hunyt el) 11 évvel írta az alapítványozó jóltevő emlékére. Ekkor még Pap Mózes is hitte és hirdette, hogy az önzetlen, becsületes munka jutalom nélkül nem maradhat, mert a világ nem mindig olyan, mint a tenger, hogy a nehéz testeket nyomtalanul elnyelje s a könnyűeket ide-oda lebegtetve, fennhordozza.

Egy úrvacsoraosztáskor mondott beszédében (Keresztény Magvető I. [1861.] 147. l.) Jézusról elmélkedve ezeket mondja : „Ajkaírók a betegek, nyomorultak és szenvedők számára vigasztaló szavak hangzottak ; szíve az emberiség iránti szeretettől dobogott, szájából Isten ígéje hangzott és mégis egy egész nép rosszalása vészfelhőként lebegett minden lépése fölött s mégis a hatalomföltő farizeusok és írástudók ellene törekedtek s mint sötét köd a nap tüztengerét, igyekeztek elhomályosítani dicső tudományát s mégis a világosságnak elvakult ellenségei, bűnbe merülve, keresztfára juttatták . . .

Ha elhomályosul szerencsénk szépen ragyogó csillaga, ha üldöznek az emberek, mint Jézust a farizeusok és írástudók, ha judásainkká lesznek legmeghittebb barátaink, kikbe bizalmunkat helyeztük, mint Jézusnak tulajdon tanítványai s megvetéssel jutalmaznak azok, akiknél hálára számítottunk, mint Krisztust tulajdon nemzetének fiai : ezen körülmények ne csügghessenek el, hanem emlékezzünk, hogy van egy szeretettel teljes mennyei Atya, ki szeretettel öleli különbség nélkül gyermekeit.“

Pap Mózes franciából fordított : „Szent Péter kulcsai“ címen egy egyházi beszédet a „Sermons et Homélie“. Par Athanase Coquerel fils. Paris 1853 című munkából. Megjelent Keresztény Magvető III. k. (1867.) 175 l. Még egy tudósítást találunk tőle az 1870-ik évi egyházi főtanácsról. Ker. Magvető. V. k. (1870). 335. l.

Pap Mózes beszédei formai és tartalmi tekintetben teljes fogalmat adnak nekünk az író lelki világáról, mély gondolatairól, stílusáról. Ez a világos fő egyformán jártas volt a történelemben és a Bibliában, a könyvek könyvében s talá'ó hasonlatait ezekből és a mindennapi életből veszi. A beszédek telve vannak mélyen járó gondolatokkal, de azért egyszerűek, könnyen érthetők, mert szép világos stílussal vannak írva.

Imádságai rövidiek, olykor (Püskösi imádság) az ihlettség hangján folyton emelkedők, magasan szárnyalók: „Hála legyen neked oh áldások örök forrása, hogy lelkedet kitöltötted a kegyelem országára! Hála legyen neked, hogy lelked erejét ma is fenntartod azon és annak hívein. Ne is vedd el, oh jó atyánk, ne vedd el soha tőlünk szent lelkedet, hadd legyen abban erős oszlopa az anyaszentegyháznak, világító forrása a hitnek, gyámola a gyarló akaratoknak, reménysége a küzdésnek és szenvedésnek... Nem kérjük tőled oh atyánk, hogy csapásokkal verhessük meg ellenségeinket, sőt szeretet és engedelmesség lelkét könyörgünk tőled, hogy azokat jóval győzzük meg és áldjuk azokat, akik minket átkoznak, imádkozunk azokért, akik háborgatnak. Nem kérünk téged, hogy csodát tégy rajtunk, ha veszélyben vagyunk, csak vigasztalásnak lelkéért könyörgünk, csak korán való szabadításért esedezünk... Csak vigasztalás és erős hit lelkéért könyörgünk“. Olyan világos stílussal megírt ima, olyan szép fordulatokban, gondolatokban gazdag s könyörgő része szívhez szólóan megható, hogy ma is bármelyik unitárius lelkész büszkeséggel és dicsőséggel mondhatná el. Ez az egy ima is elegendő arra, hogy megmutassa az író papias lelkének mélységét és gazdagságát.

Pap Mózesnek minden irodalmi munkássága a püspök-választást megelőző időre esik s ezért a beszédeknek azon részei, melyek életét példázzák nem utólagos panaszok, zúgó!ódások s felhányások, hanem egy mély, tiszta szívnek sejtelmes megérzései, prófétai meglátásai.

Nyugodt vérmérsékletű, csendes humorú ember, nem harcra született, hanem inkább tűrésre és zárkózott életében benső erőit kiegyensúlyozva eltakarított mindent maga körül, ami a multa, tragikussorsára emlékeztelte volna. Nyugalomba töltött idejét nem arra használta fel, hogy emlékeit megírja, hanem mindent felégetett, hogy se jó barát, se ellenség ne kutathassa, hogy miért kapott ő tövis koszorút e földön pályabérül. Nem érdemelt szörnyű

csapások, szerencsétlenségek, háládatlanság találták s mindezeket békével tűrte s az öreg kor szokása szerint még csak a mult szép emlékeiből is alig meríthetett vigasztalást mostoha sorsában. Befelé élt, szenvedett, de azért az ősi öröklött székely humor meg-megcsillan a családi körben s kedvesen idézgeti Buda halálából:

„De az öreg ember csak tövis az ágon,
Látja, hogy ő nem kell ezen a világon,
Ide-oda zsimbel, zörög, mint a haraszt,
Érzi, hogy oly vendég: kit senki se maraszt.

* * *

Engem is itt únnak — érzem tova hínak,
Örömet lennék már vendége Odinnak!“¹

Így éldegélt dicstelenül az unitáriusoknak annyi dicsőséggel telt városában Tordán, leánya házánál s addig szavalgatta Buda halálát, míg 84 éves korában, 1914 március 14-én végelgyengülésben, minden zokszó nélkül vendége lett csakugyan Odinnak.

Kötelességét mindig híven és pontosan teljesítette s önmegtagadással egy hosszú életen át önfeláldozásig dolgozott, küzdött s mindezekért semmi elismerő jutalmat nem várt, nem kapott. Bizony elszomorító képe a múltnak, még a jelen hasonló, megszokott elbánásai mellett is. Pap Mózes még legalább biztatta magát egy időben azzal, hogy a becsületes harc és küzdelem után el nem maradhat jutalma, még pedig a legvalódibb, a legnagyobb minden jutalmak között: az öntudat, a teljesített kötelesség érzete, a nyugodt lelkiismeret. Ez a jutalom, mely egyedül adhat valódi boldogságot. Ez volt jutalma mindig az emberi nem legjobbjainak. Ez a belső jutalma, Pap Mózesnek is meglehetett.

Az egykori vezéralakból, Pap Mózesből egyházunk félredobott mostohafia lett, de Pap Mózes alakja az igazi bíró, a történelem elé idézve, amint láttuk, nem halványul el, bár kortársai kegyetlenül elfelejtették. Mi azonban már az igazságos bírói szék előtt megismertük elrejtett arculatát s tudjuk, érezzük, hogy a bukottaknak, a mártíroknak mindig kijár a tisztelet.

Amire hivatva volt, feladatát mindig pontosan megoldotta s hogy milyen lett volna, mint püspök, arra is könnyű feleletet adni. Aki a közigazgatásban annyira jártas és pedáns volt, hogy azért várták eljövételét, akinek volt kitartása, munkaereje és szel-

¹ Odin az északi germán hitrege főistene.

lemi adottsága, az bizonyára tovább is hasznos munkát végzett volna egyházának javára s a nagyságnak egyéb kellékeit, az állandó emelkedést, magával hozta volna az idő és a fejlődés úgy, hogy a Ferencz József hosszú ideje alatti egyháztörténet nagy részét névváltoztatással a Pap Mózes neve után kellett volna írnia az életrajz-írónak s ő a megsemmisülés helyett naggyá lehetett volna már életében.

A rideg történetírás azonban csak azt nézi, hogy ki lett a győztes a harcban. A legyőzött mellett ridegen tovább néz. Nincs elismerő szava azok részére, akiket tönkrement életük elevenen a sírba taszít. Egy ilyen névtelen hőssé lett Pap Mózes az unitárius egyház történetében; áldozata egy választáson az eleven, erőszakos kisebbségnek, mikor a többség kényelmes, hogy ne mondjam bűnösen lusta volt és lekésett egy tragikus sorsot előidéző választásról. Az áldozat, Pap Mózes azonban nem törik meg, mert minden képességei mellett, szilárd akaratban, jellemben volt a legnagyobb, a legerősebb. Példaadóul lehet őt ma oda állítani ebben a jellemben annyira szegény korszakban s így, akit életében kicsinek mutatott Jakab Elek, holtában óriássá nőtt. Ha bús dicsőség is, de nem elmulást, hanem halhatatlanságot hoz. A megérdemelt mártir glóriát fonjuk feje fölé, mert a dicső bukás többet ér, sok erőllen életnél.

P. Szentmártoni Kálmán.

Források: Ezen munkám megírásához, amint az a tartalomtól is megállapítható csaknem mind kiadatlan eredeti forrásokat használtam: 1. A Tarcsafalvi és Pap családok leveles ládája. (Unitárius kollégium levéltára.) 2. A Gyallay-Pap család okmányai. (Erdélyi Múzeum-Egylet levéltára.) 3. Pap Mózes főjegyző önéletrajza. (A kolozsvári unitárius főiskola tanárai anyakönyve. 137—140 l.) 4. Erdemsorozati jegyzőkönyv 1851—1870 ig. Nr. 3. (Az unitáriusok kolozsvári főiskolájában. 5. Zsinati Főtanácsok és E. K. Tanács jegyzőkönyvei 1859—1891-ig. 6. Jakab Elek levelei Ferencz Józsefhez. (Unitárius egyházi levéltár.) 7. Pap Mózes összeszedett irományai. (Unitárius kollégium könyvtára.) 8. Benczédi Gergely naplója. 3-ik kötet 1866. júl. 23-tól 1890. (Unitárius egyházi levéltár.) 9. Kivonat a szentmihályi unitárius egyházközség 8-ik sorszámú vizsgálószéki jegyzőkönyvéből. Hitelesítette: Marosi Márton. 10. Gyallay-Pap daloskönyv. 1811. 16 r. 39. l. (Erdélyi Múzeum Egylet kéziratára.) 11. A torockói unitárius iskola matriculája 1799. aug. 2-től.

Nyomatásban megjelent művek: 1. Pap Sámuel (szentmihályi) emléke. Egyházi beszéd. Mondotta: Török Sámuel. (Keresztény Magvető XXI. k.). 2. Pap Mózsi: Boldogok a halottak. Abrudbányai idősb Rédiger Károly emlékére. Kolozsvár. 1860. 14 l. 3. Pap Mózsi: Úrvacsoraoasztások. (Keresztény Magvető. I. 147. l.) 4. Szabó Attila: Kézírtos énekeskönyveink és verses kéziratunk a XVI.—XIX. sz.-ban. 137. l. 5. Varga Dénes: A tordai unitárius gimnázium története. 6. Arany János összes munkái. III. köt. Pap Mózesre vonatkozó adatokat beszéltek el Dr. Boros György és Vári Albert, mint tanítványok.

Dávid Ferenc egyénisége és az unitárius vallás.¹

I.

A nagy egyéniségek rendszeresen reányomják bélyegüket alkotásaikra. Az alkotók lelkialkata szoros összefüggésben áll azzal, amit alkottak. Így van ez a vallások történetében is. A vallásalapítók élete és lelki alkata sokszor felvilágosít és magyarázatul szolgál annak a vallásnak tanítására, amelyet megalkottak. Közlebb jöve a kereszténységhez s ennek keretén belül a protestántizmushoz, tagadhatatlan, hogy Luther, Zwingli és Kálvin pszichológiája kulcs a tanhoz, a kereszténység azon formájához, amelyet az illetők megalkottak, tehát a korviszonyokkal együtt megértési alapul szolgál. Ugyanez a szempont érvényes Dávid Ferencre és az unitárius vallásra vonatkozólag. Itt azonban nehezebb a feladat, mint a többinél. A protestántizmus előbb említett alakjainál úgy megalkotóik élete, mint az általuk terjesztett tanok sokkal hozzáférhetőbbek, megközelíthetőbbek, egyuttal sokkal befejezettebbek, szinte szilárd formába vannak öntve. Itt tehát a kutató könnyebb feladat megoldására vállalkozik, mint az, aki Dávid Ferenc egyéniségét és az unitárius vallást akarja az alkotó és az általa alkotott vallás összefüggése szempontjából megvizsgálni. Ennek oka az, hogy ebben az esetben sem a vallásalapító, sem az általa propagált vallás nem áll olyan leszögezetten, olyan végleges formában előttünk, mint a többiekénél. A reformáció kezdeményezőit még köti nagy részben mindaz, ami a keresztény teológia területén előttük történt. A régi alapon dolgoznak tovább. Ez köti őket s határt vet a további kutatásnak ott, ahol az alapvető dogmákhoz kellene hozzányulni. Azonkívül az egyéniségek reformáló lendületének ideje is elhatározó jellegű alkotásaik megértésének szem-

¹ Kolozsvárt az unitárius templomban 1939 november hó 15-én rendezett Dávid Ferenc-émlékünnepélyen tartott felolvasás.